

Lohengrin aan de Bismarckstraße

door Peter Franken

In april van dit jaar was ik een paar dagen in Berlijn. Aanleiding voor dit bezoek was een uitvoering van *Rienzi* die in de Deutsche Oper Berlin gepland stond voor 20 april. Omdat één enkele voorstelling een wat beperkte invulling van deze trip zou zijn, had ik ook kaarten gekocht voor *Die Entführung aus dem Serail* in de Komische Oper en een nieuwe DOB-productie van *Lohengrin*. Ruim van tevoren een vlucht geboekt, appartement gereserveerd, operakaarten in huis gehaald, alles paletti! In februari herinnert men zich bij DOB plotseling dat 20 april in vroeger tijden een nationale feestdag was i.v.m. de verjaardag van Hitler. Ineens was het niet meer gepast om op die dag *Rienzi* te brengen met als gevolg een Terminwechsel: *Jenufa* van 21 naar 20 april, *Rienzi* van 20 naar 21 april. Iedereen blij behalve ik want de opera waar het mij aanvankelijk om begonnen was, viel nu ineens buiten de periode van mijn verblijf. Na enig aandringen kreeg ik als goedmakertje van DOB wel een vrijkaartje voor *Jenufa* (mooie voorstelling overigens) en een refund voor *Rienzi*. Omgaan met Wagner in relatie tot de nazitijd blijft in Duitsland een heikele zaak, zo blijkt maar weer.

Onbedoeld was de nieuwe *Lohengrin* nu mijn enige Wagner opera in Berlijn. Ik keek met name uit naar de vertolking van de titelrol door Klaus Florian Vogt die ik afgelopen zomer al in Bayreuth had gezien. Ook dat mocht niet zo zijn want Vogt kreeg op de ochtend van de voorstelling een absoluut ‘zingverbod’ van een door hem geconsulteerde arts waardoor hij voor de gehele serie moest worden vervangen. Op die bewuste avond was dat nog behelpen, met een ijlings ingevlogen vervanger die van de zijkant de partij zong terwijl de chef van de Statisterie de rol acteerde. Gelukkig kende deze man de rol zo goed dat hij zelfs het grootste deel van de tekst kon mimen.

Eerste akte

Tijdens het voorspel liggen de Brabanders dood op het toneel, vrouwen zoeken vertwijfeld naar hun mannen, we krijgen alvast te zien hoe het gaat aflopen met die veldtocht tegen de Hongaren. Er worden associaties opgewekt met de 1^e wereldoorlog: veel mannen zijn gekleed zoals in Blackadder (‘In the trenches’), daarnaast zijn er veel fantasiekostuums te zien die teruggaan tot de middeleeuwen. De verwijzing naar de oorlog komt in de derde akte terug in de vorm van een veld met grafzerken.

Lohengrin wordt vergeleken met een modern politicus à la Putin: mediamacht, style over substance. Er wordt zwaar ingezet op het imago van de sterke man, Lohengrin in wit kostuum gebruikt een opzetstuk met zwanenveren als Hohheitszeichen.

Telramund wordt neergezet als dictator en vechtersbaas, compleet met zweetband, een kung fu type. Op elk teken van hem maken zijn mannen synchroon ingestudeerde agressieve bewegingen.

De Herrufer heeft een hoofdwond onder een wat griezelig verband alsof hij net van het slagveld komt. Hij heeft een geheel eigen mening over wat er zoal gebeurt, zichtbaar gemaakt d.m.v. goed gespeelde lichaamstaal.

Elsa is geblinddoekt en geboeid aan handen en enkels waarbij die boeien ook nog eens door een ketting met elkaar verbonden zijn. Ortrud veinst medeleven en helpt haar bij het lopen. Later maakt ze terzijde naar Telramund een onopvallend gebaar dat zoiets uitdrukt als ‘goed gedaan jochie’ nadat hij Elsa heeft aangeklaagd.

De Herrufer roept op tot Gottesgericht. Hij laat duidelijk blijken dat hij eigenlijk niet een tweede keer wil roepen: één keer was toch goed en is ook gebruikelijk. Uit irritatie roept hij de tweede keer nog luider dan de eerste. Aanvankelijk gebeurt er niets en de beul komt al op om Elsa te onthoofden en dan verschijnt de man gods.

Lohengrin komt op, een held geheel in wit met zwaard en zwanenveren. Hij zingt Elsa toe terwijl zij nog geblinddoekt is, waardoor ze geen heeft idee wie er voor haar staat. Lohengrin voert overduidelijk een stukje op om het volk te 'beeindrucken'.

Tijdens het gevecht baadt het achtertoneel in fel licht en toneelrook waarmee wordt gesuggereerd dat Lohengrin zichzelf onzichtbaar maakt. Telramund staat wat in het wilde weg met zijn zwaard te

zwaaien en wordt vervolgens bij verrassing van achteren aangevallen. De koning verzuimt de elementaire regels in acht te nemen: wie er vecht is niet door hem gevraagd en evenmin ziet hij toe op een eerlijk verloop door toe te laten dat Lohengrin zichzelf onzichtbaar maakt.

Graalridders zijn strijders voor het geloof en zodoende een contradictie in terminis. Thomas Jefferson heeft ooit uitvoerig gewezen op het gegeven dat de verwording van het christelijke 'geen macht principe' leidt tot geweld. Hij ging zelf zo ver een gehele bijbel te slopen en alleen datgene te laten staan wat rechtstreeks uit Jezus' mond kwam. Dat dunne bijbeltje staat bekend als de Jefferson Bible en is in te zien op internet. Lohengrin komt slechts in schijn voor Elsa (gelegenheidsargument) en in werkelijkheid om de Brabanders ten strijde te voeren tegen de Hunnen. Christendom is oorlog, zoals ook treffend gesymboliseerd door het Christusbeeld in Salvador (Brazilië) dat getooid is met een zwaard.

Tweede akte

Het toneel wordt gedomineerd door een groot schuinhangend kruis met Ortrud en Telramund daaronder. Later laat men het kruis wat zakken waardoor het vrijwel horizontaal hangt; vanaf de zijkant kun je er dan zo oplopen. Elsa stapt er dan op en later voegt Ortrud zich bij haar. Na afloop van hun duet komt het kruis op de grond te liggen als bodemaccessoire. Er wordt een toneelrand met gordijnen zichtbaar, daarachter de afbeelding van een kerk. Het geheel wekt de suggestie van ruimtelijkheid en van een kerkplein. Het is een kleurrijk geheel, mooie kleren met name van de hofdames.

De Heerrufer doet de aankondiging dat Lohengrin geen hertog wil zijn maar Schützer van het protectoraat Brabant. De mannen juichen dit toe, weg met Telramund. Diens jas wordt door de Heerrufer naar beneden geworpen en door zijn voormalig onderhorigen vertrap en

verscheurd. Leve de nieuwe leider. Lohengrin staat inmiddels tegen de Heerrufer te smoezen en stuurt hem duidelijk tegen zijn zin terug om te roepen dat Lohengrin de mannen gelijk de volgende dag ten

oorlog zal voeren. Lohengrin loopt even weg om zijn opzetstuk met vleugels te halen, hij zet als het ware zijn waardigheidsteken op (vgl. kroon of ambtsketting). De stemming onder de mannen slaat om. De scene Ortrud en Elsa verliep min of meer standaard, de verdere afwikkeling van het verhaal eveneens. Een en ander werd in Neuenfels' productie in Bayreuth oneindig veel beter uitgespeeld.

Derde akte

Ook de scene in de bruidskamer tussen Lohengrin en Elsa verloopt tamelijk onopvallend. Lohengrin oogt niet wanhopig maar veeleer geïrriteerd. Tijdens de Graalserzählung komen eerst de vrouwen en later ook de mannen in aanbidding rond Lohengrin staan.

De charismatische leider weet hen te raken met zijn verhaal. Wat hij wil doet er niet zo toe, zolang hij hen maar mooi weet toe te spreken. Wat teleurstelling: gaat deze godheid nu weer weg, wat jammer nu, alles leek zo mooi te worden.

Niemand weet dat hij sowieso slechts een jaar was gebleven, overigens niet letterlijk want hij zou direct naar het slagveld zijn vertrokken.

Aan het einde wordt Gottfried gehaald, een levenloze pop gewikkeld in een deken.

Lohengrin verwijdert zich niet maar blijft staan met gebalde vuist.

De voorstelling

De regie was in handen van de Deense regisseur Kasper Holten. Hij was eerder verantwoordelijk voor een goed ontvangen *Ring* en een *Tannhäuser* in Kopenhagen. Vorig jaar trad hij in dienst als artistiek directeur bij The Royal Opera in Londen.

In de beleving van Holten gaat *Lohengrin* over oorlog. Naar zijn zeggen gaat de muziek in overdrive zodra er over geweld wordt gesproken. Ik vond dit de minst sympathieke Lohengrin figuur die ik tot op heden heb gezien. Me beperkend tot de voorstellingen waarover ik in Waa heb geschreven zie ik een enorm contrast met Dortmund (Lohengrin als 'alien') en Bayreuth (Lohengrin als dolende die streeft naar normaal mensenbestaan).

Het orkest van DOB stond onder leiding van GMD Donald Runnicles. Alles gaat op orkaankracht onder deze dirigent. Elk moment dat niet forte of fortissimo wordt gespeeld is een verloren ogenblik, zo lijkt het. Hij heeft wel een goed rapport met het orkest. Veiligheidshalve heb ik voor de *Ring* die in januari 2014 door Runnicles zal worden gedirigeerd plaatsen gekocht op rij 11 en niet op rij 1 zoals bij deze *Lohengrin*.

Lohengrin, schilderij van Erica Nussbaum

De invallende Lohengrin werd gezongen door Martin Homrich. Deze tenor heeft inmiddels een aardige staat van dienst opgebouwd maar dan met name in de net iets lichtere partijen. Zijn enige ervaring met Wagner tot op heden was Erik in de *Holländer*. De eerste twee aktes kwam hij aardig door maar in de derde akte liet zijn stem het toch wel behoorlijk afweten. Maar goed, hij redde de voorstelling, zoals men pleegt te zeggen.

Petra Lang vertolkte de rol van Ortrud. Vocaal uitnemend zoals we van haar gewend zijn. Acterend was haar optreden niet zo memorabel maar dat lag meer aan hetgeen

de regie haar liet doen dan aan haar eigen mogelijkheden, getuige hetgeen ze in Bayreuth liet zien. Ricarda Merbeth (Elsa) zingt goed maar acteert matig. Nergens wekte ze de indruk van twijfel of verscheurd worden.

De andere hoofdrollen waren adequaat bezet: Albert Dohmen als Heinrich der Vogler, Gordon Hawkins als Telramund en Bastiaan Everink als Herrufer.

Al met al vond ik deze Lohengrin toch wel een beetje tegenvallen. Het publiek reageerde verdeeld, met name na afloop van de eerste akte was er nogal wat boe-geroep. Dat kwam waarschijnlijk voort uit verontwaardiging over de wijze waarop de regie het godsgericht had geënceneerd. Verder was men redelijk enthousiast, met name ook over Runnicles.

Donald Runnicles

Naschrift

In een recente aflevering van *The New York Review of Books* (April 26, 2012) stond een interview van Marie d'Origny met Jonas Kaufman. Aan dat interview zijn de volgende passages over *Lohengrin* ontleend.

[Het gesprek gaat over de wisselwerking tussen de zanger en zijn publiek.]

JK: (...) Because even in opera, I don't know how, you can actually feel whether the audience is with you or not. Whether they just lie back and say, "Oh, it's a nice evening," or whether they sit on the edge like, "Ah." In a Lieder recital it's even more obvious.

MO: I find this intensity particularly striking in your interpretation of Wagner's Lohengrin. When you sing 'In fernem Land' you create an atmosphere of absolute calm and concentration in the theatre.

JK: The beginning of Lohengrin's 'In fernem Land' is a key moment indeed. I'm always looking forward to it and I'm very happy when I feel the contact with the audience, when I sense people listening very carefully. I try to build up the tension of this scene as carefully as I can. This is the moment. This is the test case where a singer can show that Wagner often isn't loud and bombastic but very sensitive, magic, subtle, even economical. And it is one of the few moments when Lohengrin shows himself as the human being he really is.

The first moment is his phrase 'Elsa, ich liebe dich!' in the first act. After that he is mostly in the role of the knight who's to come to rescue the maiden in distress. When he's alone with her for the first time, he's overwhelmed by his emotional and sexual needs. He urges her, he corners her - and unwillingly he drives her to the point where she can't resist anymore and asks the fatal question ('Den Namen sag mir an!'). He is very well aware of the fact that this dramatic development is as much his fault as hers.

From then on he's in a state of sorrow, loneliness and honesty toward himself. Therefore the beginning of 'In fernem Land' is the most intimate moment of the entire part, and the most demanding as well. When you come to those subtle moments, where you can build up a tension to the point that the audience is sitting on the edge of their seats - then singing Wagner is sheer pleasure and satisfaction.

Het zal duidelijk zijn dat deze Berlijnse Lohengrin aan een dergelijke intense wisselwerking tussen protagonist en publiek niet toekwam, of gewoon niet toe kon komen. Wellicht was dat wel de werkelijke reden dat Vogt er direct na de première de brui aan gaf. ♪